

Van de beschrevenen is iets meer dan de helft geboren tussen de Franse tijd en de Eerste Wereldoorlog. De negentiende-eeuwers die Hagen hier heeft geselecteerd, zijn voor de overgrote meerderheid al uitvoerig beschreven in de wetenschappelijke historiografie, hetzij via een lemma in het *BWN*, hetzij via een wetenschappelijke biografie. Pas met de twintigste-eeuwers die later dan 1914 zijn geboren, wordt de portretgalerij interessanter doordat zij dan veel informatie levert die ook bij het geschoolde lezerspubliek onbekend is.

H. de Liagre Böhl

R. Aerts, J. de Jong, H. te Velde, ed., *Het persoonlijke is politiek. Egodocumenten en politieke cultuur* (Hilversum: Verloren, 2002, 190 blz., €17,50, ISBN 90 6550 706 X).

Politiek en cultuur: ze lijken op het eerste gezicht niet veel met elkaar te maken te hebben. Toch worden beide begrippen de laatste jaren vaak in één adem vernoemd. Een groeiend aantal Nederlandse historici heeft zich tot een 'culturele' benadering van de politieke geschiedenis bekeerd. Hun aandacht gaat uit naar weinig tastbare aspecten van het politieke gebeuren van de negentiende en twintigste eeuw: de beleving van politiek, de informele regels en codes in het politieke 'spel', de vanzelfsprekendheden, het belang van woorden en retorische middelen. Deze benadering werd in de jaren 1980 door historici van de Franse Revolutie gepionierd. Revisionisten zoals François Furet kwamen tot de conclusie dat het uitbreken van de revolutie veeleer kon toegeschreven worden aan een veranderende perceptie van de politiek, dan aan sociaal-economische factoren. Zo werd de studie van de politieke cultuur een alternatief voor de klassieke, marxistische interpretatie van de revolutionaire gebeuren. Het Franse voorbeeld heeft ongetwijfeld inspirerend gewerkt voor de Nederlandse historici. Toch kreeg de politiek-culturele benadering in Nederland ook enkele eigen accenten. Eén van de meest opvallende daarvan is de herwaardering van het individuele, het persoonlijke in de studie van de Nederlandse politieke cultuur. Een 'biografische' aanpak staat bijvoorbeeld centraal in Henk te Velde's recent verschenen *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl* (Amsterdam, 2002). In dit boek neemt Te Velde de politieke stijl van een aantal markante politici als uitgangspunt voor een reflectie over de Nederlandse politieke cultuur van 1850 tot 1950.

De (historische) relatie tussen persoon en politiek is ook het onderwerp van een nieuwe essaybundel, samengesteld door Te Velde, Remieg Aerts en Janny de Jong. In deze bundel is een aantal bijdragen bijeengebracht over politieke cultuur van de vroege negentiende eeuw tot na de tweede Wereldoorlog, hoewel het zwaartepunt in de periode 1850-1900 ligt. De meeste auteurs hebben in navolging van Te Velde een biografische invalshoek gebruikt: de politieke cultuur wordt belicht vanuit de ervaringen van één persoon. Niet toevallig spelen ego-documenten — mémoires, dagboeken, persoonlijke briefwisseling — in elk afzonderlijk essay een belangrijke rol. Zij werpen een direct licht op de relatie tussen persoon en politieke cultuur. Meer dan andere bronnen bevatten zij bovendien gegevens over de aankleding, beleving en perceptie van politiek in een bepaalde periode. Ego-documenten geven toegang tot 'de achterkant en binnenkant van de politiek' (176). Zij zijn daarom bij uitstek geschikt voor een studie van de politieke cultuur. Op een rijke traditie wat betreft de omgang met ego-documenten kan Nederland nochtans niet bogen, zo stelt Te Velde in een inleidend essay. Het schrijven en publiceren van dagboeken en mémoires werd in Nederland lang wat scheef bekeken. Staatslieden en ambtenaren die dan toch naar buiten kwamen met een autobiografie, benadrukten steeds

hun afkeer van elk exhibitionisme. Hun doel was de lezer te informeren, niet de eigen persoon te etaleren. Maar precies dat leert ons al iets over de Nederlandse politieke cultuur, aldus Te Velde. Zij werd gekenmerkt door afstandelijkheid, gereserveerdheid.

Die afstandelijkheid en gereserveerdheid vormt inderdaad een leidmotief in de meeste bijdragen — het essay van Henk Boels over de stijve en vormelijke ambtenaar James Loudon is daarvan een sprekend voorbeeld. Toch is er in de loop van de negentiende eeuw ook heel wat veranderd in de Nederlandse politieke cultuur. Zo blijkt uit het essay over M. C. van Hall (door B. Woelderink) dat in de eerste decennia van de negentiende eeuw het persoonlijke element in de politiek weinig in tel was. Over politieke conflicten werd in Van Halls mémoires niet bericht, pijnlijke gebeurtenissen werden in zijn boek 'omswachteld'. Daarmee bevestigt Woelderinks bijdrage het klassieke beeld van de Restauratie als een periode waarin Nederland zich 'te slapen legde onder de Oranjeboom.' Uit Roel Kuipers essay over de politieke cultuur van 1857 ademt een heel andere sfeer. Scherpe politieke tegenstellingen lagen juist ten grondslag aan Groen van Prinsterers brievenuitgave, *Hoe de onderwijswet van 1857 tot stand kwam*. Met deze brievenuitgave wilde Groen van Prinsterer namelijk laten zien dat de gemengde school — resultaat van de wet van 1857 — eigenlijk niet beantwoordde aan de verwachtingen van hemzelf en zijn achterban. Maar de politieke cultuur van de tweede helft van de negentiende eeuw was niet alleen meer conflictueus dan die van enkele decennia daarvoor. Kuiper laat aan de hand van deze brievenuitgave ook mooi zien hoe belangrijk de persoonlijkheid van de individuele politicus was geworden. Een goed politicus was in de ogen van Groen van Prinsterer in de eerste plaats een karaktervast, en dus principieel, politicus.

In de meeste van de hier verzamelde bijdragen gaat de aandacht naar de persoon van de politicus als sleutel tot de politieke cultuur. Wat voor soort politicus was het ideaal van een bepaalde periode, van een bepaalde politieke cultuur? Andere aspecten van de Nederlandse politieke cultuur blijven in de meeste bijdragen wat onderbelicht. En dat is jammer, want uit de essays van Frank Ankersmit en Els Witte — niet toevallig over respectievelijk Frankrijk en België — blijkt dat in de negentiende eeuw nog een andere kwestie centraal stond: de verhouding tussen burger en politiek. In zijn essay over de Februarirevolutie van 1848 attendeert Ankersmit op het bestaan van twee radicaal tegengestelde visies op het burgerschap. Daarbij speelde vooral de scheiding tussen privé en politiek een belangrijke rol, zo blijkt uit een vergelijking van Tocqueville's *Souvenirs* en Flauberts *L'éducation sentimentale*. Tocqueville stond een republikeinse, activistische opvatting van de politiek voor (zoals beschreven door J. G. A. Pocock). Frédéric, Hauberts hoofdpersonage, kan beschouwd worden als een exponent van een meer moderne, passieve politieke houding. Eenzelfde preoccupatie met de rol van de burger in de politiek vindt Els Witte terug bij de Belgische liberaal Théodore Verhaegen. Verhaegen maakte zich ongerust over de al te passieve houding van de Belgische burgers en wilde de loge inschakelen om de burgerlijke deugden aan te wakkeren. Witte komt daarbij tot de interessante conclusie dat de continuïteit van het midden-negentiende-eeuwse liberalisme met het achttiende-eeuwse jacobinisme misschien groter was dan gewoonlijk wordt gedacht.

Het persoonlijke is politiek bevat heel wat boeiende essays en inzichten. Toch kan de vraag gesteld worden of de samenstellers helemaal in hun opzet zijn geslaagd. Het kan namelijk niet gezegd worden dat de bundel, als geheel, echt de meerwaarde aantoont van egodocumenten in de studie van de politieke cultuur. Daarvoor blijven teveel van de afzonderlijke bijdragen steken op het niveau van de vruchteloze anekdotiek. Zo vernemen we bijvoorbeeld van Cees Fasseur dat Wilhelmina zich in haar correspondentie met haar vroegere gouvernante veel menselijker en kwetsbaarder opstelde dan we van deze koningin gewoon zijn. Maar wat leert ons dat over Wilhelmina's opvatting van het koningschap? Diezelfde vraag kan ook gesteld wor-

den bij heel wat van de andere essays. In de eerste plaats toont dit aan dat egodocumenten gewoonweg een moeilijke bron zijn. Het vereist veel verbeeldingskracht en discipline van de historicus om egodocumenten zó te lezen dat we er iets uit kunnen opmaken over een bredere cultuur. Maar misschien wijst het al te anekdotische karakter van veel van de bijdragen ook nog op een meer fundamenteel probleem. Politiek vindt in een representatief systeem per definitie plaats in de openbare ruimte. De vraag kan dan ook gesteld worden of de studie van egodocumenten de beste manier is om iets te weten te komen over de politieke cultuur van de negentiende en twintigste eeuw, die juist geschapen werd binnen die representatieve instellingen.

A. Dedin

J. J. Havelaar, *'Port betaald. 'Een cultuurgeschiedenis van de eerste Nederlandse postzegel 1852-2002* (Zutphen-. Walburg Pers, 2002, 175 blz., €17,95, ISBN 90 5730 177 6).

In 2002 was het 150 jaar geleden dat in Nederland de eerste postzegels in roulatie kwamen. Om dit te vieren, werd van 30 augustus t/m 3 september 2002 de grote, internationale postzegelbeurs Amphilex in de Amsterdamse RAI gehouden. De rijk geïllustreerde publicatie *Port betaald*, geschreven door de conservator posthistorie van het Museum voor communicatie te Den Haag, J. J. Havelaar, werd bij de opening van Amphilex op vrijdag 30 augustus officieel gepresenteerd en, in combinatie met de catalogus, te koop aangeboden. Na afloop van de expositie kwam het boek ook in de boekwinkels te liggen.

Port betaald. Een cultuurgeschiedenis van de eerste Nederlandse postzegel 1852-2002 vertelt het boeiende verhaal van een omwenteling in het stoomtijdperk, die de weg baande naar onze huidige informatiemaatschappij. Havelaar beschrijft op toegankelijke wijze hoe Nederland in de negentiende eeuw in rap tempo veranderde van een land van trekschuiten in een samenleving waarin alles sneller, beter en goedkoper moest.

Lees hoe de opkomst van het moderne kantoor, de toenemende zakelijke correspondentie en de versnelde berichtgeving, de komst van nieuwe, snelle en betrouwbare communicatiemiddelen noodzakelijk maakten. Hoe de postwet van 1850 tot stand kwam en natuurlijk hoe de eerste postzegel werd ontvangen door voor- en tegenstanders, pers en publiek. Met de aanvaarding van de postwet van 1850 werd aan het departement van financiën het monopolie in Nederland verleend voor het bezorgen van brieven met een gewicht tot 500 gram. Tegelijkertijd werd een vereenvoudigd (en aanzienlijk verlaagd!) tariefstelsel ingevoerd. Het tarief werd afhankelijk gesteld van het gewicht van het poststuk en de afstand die de bezorging vergde. Binnen een afstand van dertig kilometer gold het goedkoopste tarief, en boven de 100 kilometer het duurste.

Een tweede wijziging die de postwet met zich meebracht, was dat de verzender van de post de mogelijkheid kreeg om zelf de portokosten te betalen, in plaats van de ontvanger. Het voldoen van de portokosten bij verzending maakte de introductie van de postzegel noodzakelijk: door het bevestigen van een postzegel op een brief of postpakket werd duidelijk gemaakt dat de portokosten reeds waren voldaan. De monopolisering en de vereenvoudiging van het tariefstelsel zorden ervoor dat de introductie van de postzegel werkelijk mogelijk werd, omdat er slechts door één instantie voor een beperkt aantal tarieven postzegels hoefden te worden vervaardigd.

De postzegel raakte snel ingeburgerd. De ontstaansgeschiedenis van de eerste Nederlandse postzegel wordt in deze publicatie in de sociaal-economische context van de periode van ont-